

ВЕЛИЧАВ ПОКЛОН ПРЕД ЗАГИНАЛИТЕ ТРАКИЙЦИ – ПАМЕТНИКЪТ НА ВРЪХ ЧЕРНИ РИД, ИВАЙЛОВГРАДСКО

Доц. д-р Георги Граматиков

В средата на 30-те години на миналия век сред ивайловградската общественост започва да се обсъжда изграждането на паметник на загиналите от околията в Балканските и Първата световна война за национално освобождение и обединение. В дискусията участват общественици, интелегенция, чиновници. Един от главните двигатели на това начинание е Климент Николов – адвокат, кмет на града през 1934-1936 г., виден читалищен деец, нееднократно председател и подпредседател на управителния съвет на читалище „Пробуда“, председател на структурата на Македоно-одринското опълчение, общественик. От местната интелегенция в инициативата участва и Иван Терзиев, собственик на книжарница, който през 1937 г. започва да издава вестник „Беломорец“, на чиито страници неведнъж се отбелязва подготовката, изграждането, освещаването и годишните тържества на построенния паметник на връх Черни рид. Старото название на върха е Каратепе, по името на близкото село, което днес също носи името Черни рид. Инициативата за изграждането на паметника намира израз в създаването на комитет през 1935 година, който се оглавява от командващия 12-а погранична рота в Ивайловград – майор Кирил Станчев.

Всичко, което е свързано с паметника на връх Чер-

ни риг – организацията по неговото построяване, освещаването и честванията през годините, е отразено на страниците на вестник „Беломорец“. Неговият първи брой излиза непосредствено преди освещаването на монумента. Предишните заседания на комитета не са протоколирани, или ако има такива протоколи, те не са запазени. Основен източник на информация е вестникът, където Климент Николов изнася всичко, което е свързано с паметника.

Първата негова информация за паметника е от 5 юни 1937 г., непосредствено преди неговото освещаване, където в кратка статия, озаглавена „Паметникът на връх Черни риг“, се подчертава, че е „издигнат с помощта на населението от цялата околия в пари и труд и неуморните грижи на комитета и това поставя населението от околията в числото на създателите и любящи родината граждани“. „В страни, дето не стърчат паметници, пише Климент Николов, няма тачене на пагналите за род и родина, там няма гаранция за неотменното решение на гражданите за саможертва, която единствено може да осигури волен и самостоятелен живот на даден народ“.

След това встъпление авторът на статията се обръща към населението на цялата околия, за да го покани от името на комитета на освещаването на паметника, като го приканва да се изкачи на върха и се поклони пред паметта, израз на признателността „към ония, дето по върховете в околията и от околията по бранните поля са пагнали за род и родина. Паметникът е символ на българския дух за независимост. Паметниците, които красят българската земя, увековечават българските Термопили – те са много: Сливница, Тумракан, Огрин, Люле Бургас, Дойран, Черна и др“.

В следващия брой на вестника на първа страница Климент Николов описва подробно освещаването на паметника, а на втора пише обширна статия, озаглавена „Признателност и дисциплинирана мисъл“, където подробно се спира на проблемите при строителството и техническите подробности за паметника и съобщава накратко за дискусията къде да бъде изграден и окончателния избор на мястото му.

Именно признателността на населението към загиналите свои синове кара всички да се включат с пари, труд или материали при строителството на паметника. По сведения, събрани от комитета и безплатния ръководител и автор на проекта арх. Сотиров, паметникът има височина 18.25 м., като е изразходван 450 тона груб строителен материал. Той е със солидна конструкция и може да издържи на внушителен натиск до 40 м в секунда – или натиск на ураган. Изразходвана е събраната сума от 70 000 лв. Изкопите, материалите, превозът им чак на високия връх са подарени и извършени от населението на околната безплатно. Камъните са превозвани от 10 км разстояние, облицовката от 18 км, а варта е зокарана от различни селища. Само жителите на с. Камилски дол, което отстои на 35 км и е отляво на река Арда, с волски коли превозват 7000 кг негасена вар – дарение от селото, до мястото на паметника. Всички близки и далечни села вземат участие в превозването на материалите. Най-много труд полагат жителите от близките села Черни рид, Кобилино и Железино. В строителството на паметника особено се отличават околийският инженер Парашкевов, който осигурява готов, изваден мрамор, Георги Полонов от Ивайловград, който предоставя камионетката си за пренасяне на строителни материали, както и Вангел Пасков от с. Желези-

но с подареното голямо количество вар.

В гения на освещаването на паметника, а и по време на строителството се чуват гласове, че изборът на мястото не е сподрулив. Климент Николов превежда аргументирани факти, с което защитава решението на организационния комитет паметникът да се изгради на връх Черни рид. Населението от близките села на църковния празник Томина неделя всяка година се изкачва на върха на поклонение. Паметта е жива – тук на 16 ноември 1912 г. по време на Балканската война се води сражение на напредващите български войски и Македоно-одринското опълчение срещу отстъпващата турска армия. Подполковник Петров с части от 8-а пехотна Тунджанска дивизия разгромява турската армия и башибозук, командвани от Енвер бей и хаджи Селим. Загиват български воители и опълченци. От Ивайловградска околия в сражението участват 27 четници от опълчението. Повече знаем за един от тези смели четници – Ангел Кастрев от с. Покрован, който неведнъж се бие с турския башибозук по време на войната. По-късно е награден с Орден за храброст и няколко отличия, възпоменателен медал на зелена лента за участие във войните 1912-1913 г., а възпоменателен медал на червена лента за участието му във войната 1915-1918 г. През 1943 г. получава грамота от Съюза на македоно-одринските опълченски дружини, в която подробно се описва участието му във войните за национално освобождение и обединение. Почива на 1 март 1962 г. Погребан е с четническата си шапка с неизменния лъв, която той слага винаги в празнични дни.

За сражението на връх Черни рид многократно и твърде подробно пише ивайловградският историк Димо Чанков, откроявайки делото на опълченеца Ангел Кас-

трев. Още по-подробно на биографията на Кастрев се спира свещеник Велик Вичев в своята „Книга за село Покрован“. Той събира сведения от неговата дъщеря, която старателно пази всички ордени, медали, грамоти, дипломи и по настояване на Вичев ги предава за съхранение в Държавния архив в Кърджали. Отец Велик събира още информация за Ангел Кастрев през 60-те години от сестра му Кера Граматикова, брат му Панайот Кастрев и сина му Шанко Кастрев. Ще си позволя да вмъкна един личен момент в разказа си: македоно-одринският опълченец Ангел Кастрев е брат на баба ми Кера Граматикова и вуйчо на баща ми, а съответно и мой вуйчо. Помня го много добре, а днес с внуците и правнуците му сме в близки отношения.

В околностите на връх Черни рид в страшните дни на лятото на 1913 г., след турската реокупация на Тракия, са избити мирни жители от съседните български села, докарани насила, под предлог да секаат дърва за нуждите на походната кухня на турската армия. Така например само от с. Покрован са взети 20 мъже заложници и откарани по принуда около връх Черни рид. Разбрали, че ще бъдат избити, една част от тях успяват да избягат, само 4 души са убити. Има сведения за избити българи и от съседните села. Преживелите тези трагични събития и успели да се спасят от с. Покрован през 60-те години разказват на отец Велик Вичев за дните прекарани като заложници и как всеки от тях успява да се спаси. Всички разкази и имената на заложниците са поместени в „Книга за село Покрован“. На Черни рид са пренесени костите на падналите в околността войници, опълченци и мирни граждани през 1912 и 1913 г., а местните хора го наричат Лобното място. На поклонението взема участие населението от цялата

Ивайловградска околия.

Организационният комитет, преди да вземе окончателно решение, чрез своя председател – пограничния началник майор Кирил Станчев, изпраща покани до всички села и кани населението да вземе участие в общо околийско събрание за размяната на мисли за мястото на паметника. На събранието се изтъква значението на паметника, обсъжда се едно или друго място за издигането му. Събранието единодушно приема той да бъде построен на Черни рид, защото „върхът е център на околията и се намира на шосето Ивайловград-Крумовград. Изграден на високия връх, паметникът ще може да се вижда от всички върхове не само от Ивайловградска околия, но и от Крумовградска и Свиленградска. И най-после само със средства на града не може да се изгради, защото в града предстои да се строят някои обществени постройки. И не на последно място паметникът е емблема на българския дух и понеже е висок и за паметника трябва да се избере висок връх, а в града и близките околности не са станали исторически събития”.

НА 20 ЮНИ 1937 ГОДИНА СЕ ОСВЕЩАВА ПАМЕТНИКЪТ

на загиналите войници, четници от Македоно-одринското опълчение и мирни граждани тракийци от Ивайловградския край във войните за освобождение и национално обединение, както и на падналите при съпротивата срещу турската армия и башибозук, реокупирали Тракия през 1913 г., подложили на жестоки убийства мирното българско население, опожарили българските села. Изграден е на един от най-високите върхове – Черни рид, в този край на Източните Родопи. За

откриването комитетът по организация и изграждане на паметника създава няколко комисии, които имат за задача да организират и проведат редица инициативи в дните на откриването му.

В деня на освещаването да почете паметта на загиналите се стича почти цялото население на околността. Още вечерта преди събитието тържествена заря-проверка отбелязва този ден. И тъй като по силата на Ньойския договор България има ограничен брой войска и в Ивайловград няма военен гарнизон, то за зарята са дошли една рота войници и военна духовна музика от дружината в Симеоновград. Цялото множество от хора е обиколило монумента. По лицата на всички присъстващи се чете радост и гордост, че в Ивайловградска околия се издига величествен паметник, който ще напомня на поколенията за скъпите жертви и техния подвиг. Ивайловградският хор „Беломорски звуци“ изпява „Покойници“, след което тържествена реч произнася полковник Даскалов.

Сутринта на 21 юни новият началник на пограничния участък и председател на комитета по изграждането на паметника подполковник Дамян Илиев официално пред множеството дава отчет за изграждането му. След това се отслужва панихида от 10 свещеници. Командирът на Осми пехотен полк полк. Даскалов, делегиран от военното министерство, прерязва лентата и паметникът е открит официално. Полк. Даскалов произнася вдъхновена реч в прослава на героите от войните и за значението на величествения паметник. Отслужен е молебен, след което започва тържественото поднасяне на венци и цветя от официалните гости и от цялото население. От името на Българската армия венец поднася полк. Илиев, който кратко и ясно подчертава: „В

знак на признателност и почит от името на храбрата българска войска поднасям венец от живи цветя, Вам герои скъпи. Родната войска тачи Вашата памет и помни завета ваш. Тя расте, работи и стяга своите редове и е готова да се понесе като хала по примера Ваш, за да догони ехото на Вашето победно ура“!

Непосредствено след краткото, но вдъхновено слово на полк. Даскалов, цветя поднася от името на правителството околийският началник на Ивайловград, който също произнася кратка и емоционална реч. Околийският началник на Крумовград също поднася цветя от името на населението на околията и също държи кратка реч. Цветя поднасят кметовете от околията, представители на патриотични и стопански организации и училища. Поднесени са 18 венеца. На тържеството присъства и бившият председател на строителния комитет подполк. Велизаров, дошъл за освещаването от Велико Търново. Той има изключителни заслуги, като в продължение на две години агитира населението на града и селата при събирането на помощи, извозването безплатно на строителни материали и надзора на строежа. Времето е приятно и на 21 юни след народната трапеза множеството от хора се весели, пее и играе чак до залез слънце.

Както е редно, комисията по организацията на тържественото откриване на паметника на връх Черни рид отправя благодарност към всички, сътрудничили и допринесли за издаването на специален албум по случай освещаването му, на комисията по украсата, на комисията по уреждане на народната трапеза и на комисията по посрещане и настаняване на гостите. Комисията благодари и на архиерейския наместник на Ивайловград, който заедно със свещеници от околията

участва в тържествата и отправя горещи молитви за успокоение на душите на загиналите през войните. Изказва се сърдечна благодарност към всички добри българи, които благосклонно се отзовават на поканата на комисията да дадат жив добитък за курбан в деня на тържеството.

Комисията изказва благодарност на околийския управител и на общинските кметове от Ивайловградска околия, които чрез своите наместници и съветници помагат при организацията и присъствието на хората от всички краища на околията да загърбят селскостопанската работа, но да бъдат на връх Черни рид и да почетат с присъствието си както зарята, така и самото освещаване на паметника, с което те за семен път показват своята дълбока признателност и почит към героите¹.

ДЕСЕТКИ ГОДИНИ НА ПРАЗНИКА СВЕТИ ДУХ СЕ ОРГАНИЗИРА ПРАЗНИЧНО ПОКЛОНЕНИЕ

пред паметника на връх Черни рид. През 1938-а на страниците на „Беломорец“ се отпечатва обява за предстоящото честване. В кратка и прочувствена статия един от съоснователите на комитета по организация и изграждане на паметника Климент Николов отправя емоционални слова към населението от околията: „Длъжни сме всички, пише той, на речената дата да се изкачим на паметния връх и се поклоним. Там ни чакат техните

¹ В. „Беломорец“, бр. 4, 5 юни 1937; бр. 5, 26 юни 1937, с. 1-2; бр. 6, 7 юли 1937, с. 1; Милетич, А. Разорението на тракийските българи през 1913 година. С., 1918, с. 86-132; Чанков, Д. В. „Нов живот“, бр. 101, 2002; бр. 142, 2003; бр. 219, 2003; бр. 228, 2003; бр. 25, 2012; Вичев, В. Книга за село Покрован. 2024, с. 127, 134-137.

сенки – ние, възрастните, защото сме били в един полк с тях, но съдбата ни отдели – тях прати в друг полк, „дето няма отпуск, ни зов за борба“. Ние имаме отпуск и можем да отидем при техните сенки, а младите – защото се числят в допълващите дружини и са призвани „при зов за борба“ да се явят и запълнят оределите места в същия полк. Должни сме да почитаме паметта им, защото те дадоха живота си за нас, всичко свое лично, импулсирани от един висш егоизъм да осигурят свободата и относителното благоденствие за своите близки и по-далечни сънародници. И, полагайки живота си за нас, техният висш егоизъм се преля в чист алтруизъм.

Откритият през 1937 г. паметник

Паметниците са светли отечествени олтари и нека всяка година се стичаме масово, смирено да изслушаме панихидата и извикаме „Вечна им памет“. Когато присъствието ни е повелително, отсъствието ни също не може се извини, защото таченето на паметта им е тачене на народната свобода и независимост, най-скъпият дар за един народ, особено за нашия, който петстотин години се е борил за същия дар. Това тачене ни повелява още и други неща: при панихидата всички трябва да сме на крак около свещения олтар, да престанат всякакви веселия и свирни и за тях остава много време и когато взимаме думата да говорим за

тяхната памет, да знаем, че свещенодействаме, да не бъркаме времена и режими, това е светско, а точене паметта духовно, вечно“.

На 13 юни 1938-а за втора година е отбелязано по най-тържествен начин традиционното поклонение на паметника на връх Черни рид, пише в. „Беломорец“, „построен от жителите на Ивайловградска околия в знак на признателност и почит към героите, които са дали за свободата най-скъпото – живота си“. Сутринта в деня на поклонението се отслужва панихидата за падналите герои и молебен за живите заслужили дейци, на който присъства населението от околията. Има присъствие и от съседната Крумовградска околия. Майор Георги Ракладжиев, новият началник на 12-а погранична рота в Ивайловград, произнася прочувствена реч за подвизите на българските воители, за поуците, които трябва да черпи младото поколение от геройските подвизи и саможертвата за Родината, и за значението на паметника, който винаги да ни напомня за славното минало и вдъхновява за още по-славно бъдеще.

След речта започва поднасянето на венци и цветя пред паметника от името на Българската армия, правителството, запасните офицери, общините Ивайловград, Мандрица, Железино, Пелевун и Попско, от Македоно-одринското опълчение, тракийската организация в Ивайловград, търговците, занаятчиите, запасните подофицери, работниците, ловците и др. След тържествената част целият ден е изпълнен по традиция с песни и игри. В следващия брой на „Беломорец“ на първа страница са поместени снимки от деня на честванията на връх Черни рид – майор Ракладжиев, който произнася реч пред паметника, и още една снимка на представители на Македоно-одринското опълчение в Ивайловград,

които поднасят венец за пагналите опълченци.²

Не по-различно протичат тържествата през юни 1939 г. Въпреки напрегнатото лято по нивите около 3000 души от околията се отправя към върха да се поклонят и засвидетелстват своята почит. Празникът придобива голяма тържественост с присъствието на полк. Владков – герой от Струга, придружен от други офицери. За тържествата е изпратена и военна духовна музика. Към 11 ч. преди обяд цялото множество се изкачва на върха, където е отслужена панихида за загиналите и молебен за живите герои. Полк. Владков произнася реч, която трогва сърцата на присъстващите. „Думите му се запечатваха в паметта на всички, а вярата му в светлото бъдеще на българския народ подсили този на присъстващите, които, отивайки си по домовете, отнесоха не само добри спомени, но се върнаха ободрени и с още по-голяма вяра в светлото бъдеще на България“. Цветя поднасят официалните гости – поручик Маврадийски от 12-а погранична рота, кметът на Ивайловград, венец от правителството и общината, Климент Николов от Македоно-одринското опълчение, кметовете на общините Железино, Пелевун и Попско, Анастас Разбойников – учител, учители и ученици от близката Железинска община, младежи легионери и др.³

Ограниченията, наложени от Ньойския договор – България да има ограничен брой войскове части, са вече в миналото. Случилото се на 17 юли 1939 г. в Ивайловград остава като паметна дата. Целият град е обкичен с цветя и знамена, а по лицата на жителите се чете радост от събитието, което предстои. Още от сутринта

² В. „Беломорец“, бр. 34, 18 юни 1938, с. 1; бр. 35, 7 юли 1938, с. 1.

³ Пак там, бр. 58, 2 юни 1939, с. 1.

ивайловградчани са в покрайнините, където е построена арка с надпис „Добре дошли, предани синове на скъпата ни Родина“. Населението посреща военната част, която е определена да бъде настанена за постоянно в новостроящата се казарма. Точно в 11 часа черковните камбани тържествено бият. В града влиза войсковата част – Втора дружина на 44-и пехотен Тунджански полк, водена от своя командир майор Стоян Котев на кон. Кметът на града Тодор Паскалев приветства войсковата част с „Добре дошли“. На приветствието отговаря командирът. Тържествата в града продължават през целия ден. През следващите години на тържествата на Черни рид Ивайловградският гарнизон ще бъде винаги на върха и ще отдава военна почит към героите. През ноември същата година да посети новостроящата се казарма и войсковата част на посещение пристига цар Борис III. Това също е един необикновен празник за града.⁴

Когато през 1940 г. на 17 юни – празника на Свети Дух, отново е организирано почитане паметта на падналите от Ивайловградска околия във войните за национално освобождение и обединение, „Беломорец“ за пореден път следи събитията на връх Черни рид и отново на първа страница отделя място, за да опише как е преминало тържеството: „Въпреки работния сезон над 4000 души бяха на връх Черни рид, за да се поклонят пред духовете на тези, които с кръвта си чертаеха границите на Родината. Със своето масово присъствие на връх Черни рид гражданите доказаха, че те като верен страж на Родината не пропускат случай да отдадат своето внимание към героите-светци, чиито духове са

⁴ Пак там, бр. 62, 22 юли 1939, с. 1.

вечни техни пътеводители“.

Интересното в случая е, че за първи път почетната стража пред паметника се заема от войници от Ивайловградския гарнизон. Свещениците, пред нарочно направения аналой, отслужват панихидата за героите, всички с падане на колена почитат паметта им. Слово произнася гарнизонният началник майор Стоян Котев – командир на Втора дружина на 44-и пехотен Тунджански полк. Да уважат тържеството са дошли ивайловградският народен представител Лазар Попов, който поднася венец от свое име и от името на XXV Народно събрание, борисовградският народен представител Кирев, представител на инвалидите, околийският управител Игнатов, кметът на града Паскалев. Цветия поднасят поручик Мавродиев от името на новия Ивайловградски гарнизон, Македоно-одринското опълчение и др.⁵

Хроникьорът, описващ тържествата на връх Черни рид – вестник „Беломорец“, вследствие на политическите промени в страната ни през юни 1941 г. преставя да отразява по традиция тържествата на върха на църковния празник Свети Дух. Собственикът на вестника Иван Терзиев приключва издаването му в Ивайловград. Тук е отпечатан последният 106 брой от 4 юни 1941 г., след което вестникът мести своето седалище в Дедеагач, където са големите новини и очаквания. На 25 декември 1941 г. тук е отпечатан следващият 107 брой на вестника, за да приключи с издаването на последния 241 брой от 1 юли 1944 г. На 1 март 1941 г. България се присъединява към Тристранния пакт. В края на април страната ни получава правото да поеме защитата и управлението на източния дял на Вардарска Македония

⁵ Пак там, бр. 85, 21 юни 1940, с. 1.

и част от Беломорието, между река Струма и линията Свиленград-Дедеагач.⁶

Дълги години продължава поклонението пред паметника на църковния празник Свети Дух. Редица поколения са запазили спомени за тези тържества. За съжаление, празникът постепенно замира по политически причини в края на 50-те и началото на 60-те години. Днес пред паметника ивайловградската общественост поднася цветя обикновено на 1 юни – Деня на детето, когато преди организираното тържество на Илиева нива се отделя време да бъдат положени цветя и пред паметника на връх Черни рид. Дали това е достатъчно, заслужават ли героите подобно отношение, всички сами можем да си отговорим.

⁶ Пак там, бр. 106, 4 юни 1944, с. 1; Държавен архив – Кърджали, ф. 18к, оп. 1, а. е. 23.